

אל"י ברוך שולמן
דברים שנאמרו לפני חברים מקשיבים בביהכ"ס ישראל הצעיר דמידוד, תמוז תשס"א

בענין עני המחזר על הפתחים

א. רמב"ם פ"ז מהל' מתנות עניים ה"ז וז"ל ועני המחזר על הפתחין אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נותנין לו מתנה מועטת. ואסור להחזיר את העני ששאל ריקם ואפילו אתה נותן לו גרוגרת אחת שנאמר אל ישוב דך נכלם עכ"ל.

והנה מקור הדין הראשון, שנוקקין לעני המחזר על הפתחים למתנה מועטת, הוא מן הגמרא ב"ב (ט). תנא אם היה מחזר על הפתחים אין נזקקין לו. ההוא עניא דהוה מחזר על הפתחים דאתא לקמיה דרב פפא, לא מזדקק ליה. א"ל ר' סמא בריה דרב יבא, אי מר לא מזדקק ליה איניש אחרינא לא מזדקק ליה, נימות? אמר ליה והא תניא אם היה עני המחזר על הפתחים אין נזקקין לו. אמר ליה אין נזקקין לו למתנה מרובה אבל נזקקין לו למתנה מועטת.

והנה רש"י ותוס' והרא"ש פ"י דקאי כל הסוגיא על גבאי צדקה, ורב פפא גבאי צדקה היה. אבל כתב הטור יו"ד סי' ר"נ שהרמב"ם חולק ע"ז ומפרש דקאי אכל אדם. והב"י חולק על דיוקו של הטור וסי"ל דהרמב"ם ג"כ קאי אגבאי צדקה מדכתב "נותנים לו" בלשון רבים. אבל הב"ח קיים הבנת הטור בדברי הרמב"ם שהרי כל פרק ז' מיירי בדין נתנית יחיד ואילו דיני גבאי צדקה שמר הרמב"ם לפ"ט, וא"כ ברור דקאי כאן על כל מתנת יחיד. וכן הסכים בבגרי"א שם ס"ק ג'.

ב. והב"י תמה על הבנת הטור בשיטת הרמב"ם, דלפ"ז משמע דהחילוק בין עני המחזר על הפתחים לבין שאר עניים הוא דבעני החזר על הפתחים כיון שלמוד לבקש אצל אחרים אינו מחוייב לתת לו די מחסורו, אבל בסתם עני שבא לפניו מחוייב לתת לו די מחסורו, ואפילו אם יש עשירים אחרים בעיר, ותמה הב"י על זה דלמה יצטרך לתת לו כל די מחסורו בעצמו, ולמה לא יוכל להודיע צערו ברבים ושאר העשירים ישתתפו עמו בהחזקת העני. וא"כ איזה טעם יש לחלק בין עני המחזר על הפתחים לבין שאר עניים. אלא ע"כ דבאמת לענין עשיר פרטי אין חילוק כלל בין עני סתם לבין עני המחזר על הפתחים, ורק לגבי גבאי צדקה הם חלוקים דעני המחזר על הפתחים כיון שמקבץ בעצמו אינו רשאי לקחת גם מן הקופה של צדקה.

וכן הסכים הרמ"א סי' ק"נ דכשעני בא לפניו ויש עשירים אחרים בעיר אינו מחוייב לתת לו כל די מחסורו לבדו אלא מודיע צערו לרבים כו'.

אבל הב"ח כתב שדעת הרמב"ם באמת דבעני סתם שבא לפני עשיר מחוייב העשיר לתת לו די מחסורו (אם סיפק בידו), ואינו יכול לפטור את עצמו במה ששולח אותו אצל אחרים, דכיון שבא לפניו החיוב לתת לו די מחסורו מוטל עליו. ורק בעני המחזר על הפתחים הוא דאינו מחוייב לתת לו בעצמו די מחסורו, ודין במתנה מועטת. וכן הסכים הגר"א בסי' ק"נ.

ג. אלא ששיטת הרמב"ם צריך ביאור, שהרי מכיון דס"ל דכל עשיר יחידי שבא עני לפניו חייב לתת לו די מחסורו (אם סיפק בידו), ואינו יכול לפטור את עצמו במה שיתן לו מתנה מועטת וישלח אותו אצל אחרים, א"כ מאי שנא עני המחזר על הפתחים, ומה לי שלמוד הוא לחזר על הפתחים והרי עכשיו הגיע לפתחו הוא ולמה לא יחול עליו חיוב די מחסורו.

[נאפשר דזהו גופא טעמא דרש"י ותוס' והרא"ש שנאדו מפירוש זה והוצרכו לפרש הסוגיא דקאי אגבאי צדקה. או אפשר דסבירא להו כהב"י והרמ"א שבכלל אין חיובו על כל עשיר פרטי לפרנס עני שבא לפניו די מחסורו, אלא יכול להודיע צערו לרבים כו'. עכ"פ רש"י ותוס' ודעימייהו לא ניחא להו לחלק בחיוב די מחסורו בין עני סתם לבין עני המחזר על הפתחים. ואם חייב לפרנס עני שבא לפניו לבדו - וכדעת הב"ח - ה"ה שחייב לפרנס עני המחזר על הפתחים כשמגיע לפתחו. ואם אינו מחוייב לבדו לפרנס עני המחזר על הפתחים, ויכול לשלוח אותו גם אצל אחרים, ה"ה שיכול לשלוח כל עני שבא לפניו אצל עשירים אחרים.]

ונקדים ב' קושיות אחרות, דהנה הרמב"ם כתב דאסור להחזיר את העני ריקם משום אל ישיב דך נכלם, וק' א"כ מאי ס"ד דרב פפא שלא לתת לעני המחזר על הפתחים כלל, והרי עובר בזה משום אל ישיב דך נכלם. וגם רב סמא למה הוצרך להוכיחו מכח הסברא דאם רב פפא לא יתן לו גם שאר עשירים ילמדו שלא לתת לא, תיפוק ליה דרב פפא גופיה עובר משום איסורא דאל ישיב דך נכלם.

וכן קשה להיפך, למ"ל קרא דאל ישיב דך נכלם, והרי בלא"ה פשוט שאסור להשיב עני ריקם, שהרי אם ישיב אותו ריקם ילמדו ממנו גם שאר בני אדם וימות העני. וכמו שאמר רב סמא לרב פפא. ואין לומר דשאני רב פפא דגברא רבא הוא, וממנו ילמדו לעשות, זה אינו דא"כ מנא לן ללמוד מרב פפא דנוקיין לעני המחזר על הפתחים למתנה מועטת, הא שאני רב פפא כו'. וכן למה הוצרכו בגמרא לאוקמה להברייתא במתנה מרובה, נוקים לה במתנה מועטת ובשאר כל אדם שאינו כרב פפא. אלא על כרחך דליתא לחילוק זה וכמו שאמר רב סמא דאם רב פפא לא יתן שאר בני"א לא יתנו ה"ה בכל אדם שבא לפניו עני המבקש על הפתחים מחוייב לתת לו מכח הסברא דאי מר לא מזדקק ליה גם איניש אחרינא לא יזדקק ליה וא"כ שוב קשה כנ"ל למה לי קרא דאל ישיב דך נכלם תיפוק ליה שאסור להשיב העני ריקם מחמת הסברא הנ"ל.

[ואי"ל דבאמת הקרא דאל ישיב דך נכלם והסברא דאי מר לא מזדקק ליה כו' הם דבר אחד, והקרא מגלה הסברא, דפשוט שהם שני ענינים נפרדים דהקרא דאל ישיב דך נכלם היינו שלא להכלים את העני במה שמשיבו ריקם, ואילו הסברא דאי מר לא מזדקק ליה כו' ענינו שאם הוא לא יתן גם אחרים לא יתנו וימות, ואינם ענין זל"ז].

ד. ונראה, שבאמת צריך להבין מה ס"ד דרב פפא שלא לתת לו כלל, והרי מחוייב במצות די מחסורו, ואף שיכול לבקש מאחרים אבל עכשיו בא לפניו ואיך נפטר מן המצוה. ונראה דרב פפא סבר דכיון שלמוד לחזר את הפתחים א"כ יש לו פרנסתו מזה, וכאילו יש לו אומנות, ואינו נחשב עני כלל, ולא חל עליו מצות צדקה.

ועי' השיב לו רב סמא דאי מר לא מזדקק ליה כו', ונראה שאין הרמב"ם מפרש בזה דאחרים ילמדו מרב פפא שלא לתת (וכמו שפי' התוס' דאם הגבאי לא יתן כ"ש שאחרים לא יתנו), רק פירוש דברי רב סמא דאמנם לגבי חיוב די מחסורו המוטל על רב פפא לבדו שפיר טען רב פפא שאינו מחוייב לתת לעני זה המחזר על הפתחים כיון שיש לו פרנסה ממה שמחזר מפתח לפתח, אבל אם כל הציבור יטעון כן הרי אף אחד לא יתן לו וימות ברעב, וא"כ לגבי הציבור בכללו אי"א לומר סברא זו אלא הציבור מחוייב לראות אותו כעני.

וזהו החילוק בין עני המחזר על הפתחים לבין שאר עניים. דבשאר עניים אם בא עני לפני עשיר וביקש ממנו די מחסורו מחוייב לתת לו, לדעת הרמב"ם, ואינו יכול לשלוח אותו אצל אחרים דכיון שבא לפניו החיוב דדי מחסורו מוטל עליו. אבל בעני המחזר על הפתחים אם אנו דנים על עשיר זה הפרטי הרי אין כאן חיוב די מחסורו כלל, דלגבי חיוב עשיר זה הפרטי אין כאן עני, שהרי הוא למוד לחזר על הפתחים ויש לו מזה פרנסה קבועה. אלא דמ"מ לגבי הציבור בכלל חייבים לראות אותו כעני, מכח סברת רב סמא דאם כל הציבור לא יחשיב אותו לעני ימות ברעב, וממילא דגם עשיר זה הפרטי מחוייב להשתתף בחיוב הציבור ולפרנסו יחד עם הציבור, אלא דכיון שאינו מחוייב כ"א להשתתף בחיוב הציבור ממילא פשיטא שאינו חייב לתת את כל סך די מחסורו לבדו, אלא נותן לו מתנה מועטת כדי להצטרף עם שאר הציבור וביחד יתנו לו די מחסורו.

ה. ומעתה ניחא מה שהקשינו לעיל למה צריכים גם להגזי"כ דאל ישיב דך נכלם, תפ"ל דחייב לתת לכל עני שבא לפניו מכח הסברא דרב סמא דאי מר לא מזדקק ליה כו'. ולנ"ל פשוט, שהרי נתבאר דסברת רב סמא אין ענינו שמחוייב לתת להעני כדי שאחרים לא ילמדו ממנו שלא לתת, אלא סברת רב סמא היא דמצד היותו חלק מן הציבור מחוייב יחד עם הציבור לתת לעני זה המחזר על הפתחים די מחסורו. וממילא פשוט, דאין סברא זו מחייב אותו לתת כ"א עד עשירית או חומש מנכסיו, וכמו בכל עני שבא לפניו שאינו מחוייב לתת לו די מחסורו כ"א עד שיעור זה, כמו שביאר הרמב"ם לעיל מיניה שם. ואם כבר נתן חומש מנכסיו לשאר עניים, ועכשיו בא לפניו עני המחזר על הפתחים, לא היה סברת רב סמא מחייב אותו לתת כלום.

ולזה אנו צריכים לטעמא דאל ישיב דך נכלם, דגם אם כבר נתן חומש מנכסיו ואינו מחוייב יותר מצד דין די מחסורו, מ"מ אסור להכלימו להשיבו ריקם לגמרי, אלא חייב לתת לו לכה"פ גרוגרת אחת.

ו. וכן ניחא משה"ק איך ס"ד דרב פפא שלא לתת לו כלל, והרי עובר בזה משום אל ישיב דך נכלם. אבל לנ"ל מבואר דרב פפא היה סובר שאין עני המחזור על הפתחים בגדר עני כלל, כיון שיש לו פרנסה מזומנת מחזירתו על הפתחים. וכיון שאינו עני אינו בכלל איסור אל ישיב דך נכלם. אבל עכשיו שחידש רב סמא דלגבי הציבור עכ"פ הוי בגדר עני, דאי מר לא מזדקק ליה כו', ממילא דשוב ישנו גם בכלל איסור אל ישיב דך נכלם.

[והיה מקום לומר דבאמת כיון שלגבי כל עשיר יחידי אינו בגדר עני, ורק לגבי הציבור בכלל מחשיבים אותו עני, ממילא איסור אל ישיב דך נכלם שהוא איסור על עשיר יחידי שלא להכלים עני הבא לפניו אינו שייך בעני המחזור על הפתחים כלל. אבל לשון הרמב"ם לא משמע כן דהסמיך איסור אל ישיב דך נכלם לדין עני המחזור על הפתחים ומשמע דקאי גם עליו. וצ"ל דכיון שהוא עני לגבי הציבור בכללו ממילא תפיס ביה איסור אל ישיב דך נכלם גם לגבי כאו"א.]